

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.05>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ

Болюбаш Євген Володимирович,
здобувач наукового ступеня доктора
філософії кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню теоретико-правових основ інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Встановлення таких фактів здійснюється в порядку окремого провадження, особливістю якого є його спрямування на з'ясування необхідних фактів за відсутності правового спору.

Розкрито поняття, сутність і процесуальні особливості окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Наголошено, що інститут окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті є об'єктом особливої юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у цих цивільних справах.

Кожна справа про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, є індивідуальною, тому потребує урахування певної специфіки процесуального характеру. Встановивши відповідний факт, можливо дійти висновку, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він певні правові наслідки. У справах про встановлення факту народження або смерті метою встановлення відповідних фактів є необхідність їх подальшої державної реєстрації задля отримання свідоцтва про народження (смерть) відповідно до чинного законодавства України.

Акцентовано, що встановлення юридичних фактів в порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права кожної особи бути зареєстрованою, права на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство. Не маючи змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті, особа втрачає можливість реалізувати низку своїх громадянських і цивільних прав, а саме права на спадкування, на соціальні виплати, на громадянство та інших.

Констатовано, що неможливість створення державою доступного механізму встановлення фактів на відповідній території призводить до того, що особа не матиме змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті.

Ключові слова: окреме провадження, цивільне судочинство, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, встановлення факту, що має юридичне значення, справи про встановлення факту народження особи, справи про встановлення факту смерті особи.

GENERAL CHARACTERISTICS OF A SEPARATE PROCEEDING IN CASES OF ESTABLISHING OF THE FACT OF A PERSON'S BIRTH OR DEATH

Bolyubash Evgen Volodymyrovych,
PhD recipient of the Department of Civil
and Legal Disciplines
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article deals with the theoretical and legal foundations of the institution of civil justice in cases of establishing the fact of a person's birth or death. The establishment of such facts is carried out in the order of a separate proceeding, the peculiarity of which is that it is aimed at clarifying the necessary facts in the absence of a legal dispute.

The concept, the essence and the procedural features of separate proceedings in cases of establishing the fact of a person's birth or death are justified. It is emphasized that the institution of separate proceedings in cases of establishing the facts of a person's birth or death is an object of a special legal nature, which determines the specificity of the proceedings in these civil cases.

Each case of establishing the fact of birth or death, which is considered in the order of a separate proceeding, is individual, therefore it needs to take into account certain specifics of a procedural nature. Having established the relevant fact, it is possible to conclude whether this fact is really legal and whether it entails certain legal consequences. In cases of establishing the fact of birth or death, the purpose of establishing the relevant facts is the need for their further state registration in order to obtain a birth (death) certificate in accordance with the current legislation of Ukraine.

It is emphasized that the establishment of legal facts in the order of separate proceedings in cases of establishing the fact of a person's birth or death contributes to the realization of the constitutional rights of citizens, in particular the right of each person to be registered, the right to a certificate of the status of a person (birth, death) and to citizenship. Not being able to use the administrative procedure for registration of birth or death, a person loses the opportunity to exercise a number of his civil rights.

It is established that the inability of the state to create an accessible mechanism for establishing the facts in the relevant territory leads to the fact that a person will not be able to use the administrative procedure for registration of birth or death.

Key words: separate proceedings, civil proceedings, Civil Code of Ukraine, Civil Procedure Code of Ukraine, establishment of a fact of legal significance, cases regarding the establishment of the fact of a person's birth, establishment of the fact of a person's death.

Постановка проблеми. Національна правова система побудована за принципом верховенства права і взаємної відповідальності держави та особи. Особливого значення набуває захист прав людини й впровадження європейських правових стандартів

у нормотворчу і правозастосовну практику. Не є винятком і сфера цивільного судочинства, де зачіпаються права, свободи та законні інтереси людини.

Законом передбачено цілий перелік способів захисту громадянами своїх прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових інститутів, зокрема у порядку цивільного судочинства – це судовий захист, що є одним із видів державного захисту прав і свобод людини, громадянина. Обмеження цього права суперечить принципу рівності усіх перед законом.

Статтею 15 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України передбачено право кожної особи на своїх захист цивільних прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання; ч. 1 ст. 16 – також право особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [1].

Стаття 2 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України визначає, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].

У порядку цивільного судочинства розглядається ціла низка справ, зокрема серед них вирізняються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Встановлення таких фактів здійснюється в порядку окремого провадження, особливістю якого є його спрямування на з'ясування необхідних фактів за відсутності правового спору. Характеризуючи окреме провадження як самостійну підгалузь цивільного процесуального права, варто вказати на те, що воно має певну специфіку засобів правового регулювання й особливу процедуру розгляду справ. Отже, виникнення справ окремого провадження пов'язане з потребою підтвердження певного юридичного факту, що має значення для охорони прав, свобод та інтересів особи.

Справи про встановлення таких фактів чинним цивільним процесуальним законодавством (ст. 315 ЦПК України) віднесено до юрисдикції суду. До таких справ віднесено і справи про: 1) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 2) смерть особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті. Розгляд таких справ здійснюється в порядку окремого провадження.

Проблеми цивільного судочинства у справах про встановлення фактів народження або смерті не були предметом окремої наукової розвідки. Певні питання досліджувалися з урахуванням процесуальних особливостей розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі фактів народження або смерті, досліджували такі вчені, як С. Н. Абрамов, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, І. В. Венедіктова, О. М. Ганкевич, Л. Є. Гузь, К. В. Гусаров, М. М. Дякович, П. Ф. Єлісейкін, І. В. Жилінкова, П. П. Заворотько, Р. В. Кашперський, В. В. Комаров, Л. А. Кондрат'єва, А. В. Коструба, В. М. Кравчук, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнецова, А. О. Мельников, Р. М. Мінченко, М. О. Німак, З. В. Ромовська, Г. О. Світлична, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Д. М. Чечот, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші.

Інститут окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті є об'єктом особливої юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у цих цивільних справах. Недостатньо розробленими залишається низка

питань щодо окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті, що потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є загальна характеристика окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи. Своєю чергою, характеристика окремого провадження у справах про встановлення фактів народження або смерті передбачає дослідження його поняття, сутності та процесуальних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до висвітлення питання, зауважимо, що права та охоронювані законом інтереси потребують постійного захисту. Здебільшого вони порушуються чи оспорюються, інколи потрібно встановити обставини, що сприяють здійсненню суб'єктивних прав і реалізації охоронюваних законом інтересів. Якщо ж факти, що підтверджують наявне в особи певне право, неочевидні, через що вона не може реалізувати своє право, такі факти потребують перевірки та підтвердження відповідними доказами. Саме окреме провадження й покликане допомогти особі встановити у судовому порядку юридичні факти для подальшого здійснення відповідних суб'єктивних прав.

Окреме провадження як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, привертає особливу увагу серед інших інститутів цивільного процесуального права.

Отже, окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (п. 7 ст. 19 ЦПК України) [2].

Окреме провадження серед інших інститутів цивільного процесуального права привертає особливу увагу, а об'єднання справ у спеціальний вид цивільного судочинства пов'язано з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу [3, с. 46].

Відтак, особлива юридична природа та специфіка суб'єктного складу сприяє об'єднанню таких справ у спеціальний вид цивільного судочинства. Окремому провадженню у справах про встановлення факту народження або смерті особи притаманні свої процесуальні особливості, без встановлення сутності яких неможливо здійснити класифікацію відповідних фактів.

Варто зауважити, що кожна справа про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, є індивідуальною, тому потребує урахування певної специфіки процесуального характеру. Встановивши відповідний факт, можливо дійти висновку, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він певні правові наслідки. У справах про встановлення факту народження або смерті метою встановлення відповідних фактів є необхідність їх подальшої державної реєстрації задля отримання свідоцтва про народження (смерть) відповідно до чинного законодавства України.

Наразі побутує думка, що неможливо виокремити ту сукупність властивостей, якими будуть наділені всі справи, що розглядаються в порядку окремого провадження.

Правова природа справ про встановлення факту народження або смерті, що розглядається в порядку окремого провадження, у теорії процесуального права визначається по-різному.

Так, на переконання одних учених, у справах окремого провадження відсутній спір про право, на думку інших, мета процесуальної діяльності суду спрямована на захист охоронюваних законом правових інтересів громадян і організацій, третя група науковців акцентують увагу на предметі окремого провадження, тобто встановленні саме юридичного факту.

Окреме провадження як підгалузь цивільного процесуального права характеризується:

- необхідною наявністю своєї загальної частини;
- автономністю предмета правового регулювання;
- окремою деталізацією процесуальних правових відносин, які мають своє закріплення в процесуальних нормах права;
- наявністю дій, родинних процесуальних інститутів;
- особливістю виконання судових рішень [4, с. 46].

Ознаками окремого провадження є:

- відсутність спору про право;
- відсутність сторін з протилежними інтересами;
- особливості прояву дії окремих принципів цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, одноособовості та колегіальності розгляду цивільної справи, процесуальної рівності та ін.) [5, с. 10].

Науковці стверджують, що справи окремого провадження характеризуються самостійними вимогами та метою, суб'єктивним складом, предметом доказування, колом засобів доказування, розміром судових витрат, підсудністю, нормативно-правовим регулюванням тощо [5].

Найчастіше заінтересовані особи звертаються до суду за встановленням юридичних фактів, коли відсутні необхідні правовстановлювальні документи і судові рішення є єдиним засобом захисту їхніх інтересів для подальшої реалізації суб'єктивних прав. Від наявності чи відсутності юридичних фактів залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян [6, с. 3].

Отже, встановлення юридичних фактів в порядку окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, сприяє реалізації конституційних прав громадян, зокрема права кожної особи бути зареєстрованою, права на посвідчення статусу особи (народження, смерть) та на громадянство. Не маючи змоги скористатись адміністративним порядком реєстрації народження чи смерті, особа втрачає можливість реалізувати низку своїх громадянських і цивільних прав, а саме права на спадкування, на соціальні виплати, на громадянство та інших.

Своєю чергою, із задоволенням законних інтересів, що захищаються у порядку окремого провадження та існують поза межами цивільних й інших правовідносин, віднесених до юрисдикції суду, їх носій має можливість реалізувати у майбутньому ті чи інші суб'єктивні права.

З процесуальної точки зору, кожна справа про встановлення факту народження або смерті особи, що розглядається в порядку окремого провадження, характеризується своєю самостійністю. Таким чином, в межах окремого провадження вибудовується особлива юридична конструкція кожної окремої справи, яка порушується за заявою заявника. У справах окремого провадження часто заявниками самостійно заінтересованими особами зазначаються органи державної влади.

В окремому провадженні підтверджувати наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів, не є необхідним, коли завником є орган державної влади або місцевого самоуправління, або фізична чи юридична особа, які діють в інтересах інших осіб, у разі коли

вони прямо зазначені в якості можливих заявників у конкретній справі. Об'єктом захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес [5].

Статтею 294 КПК України визначено порядок розгляду справ окремого провадження. Так, під час розгляду справ суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією [7] і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. З цією метою суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених КПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Суд розглядає справи за участю заявника і заінтересованих осіб. Такі справи не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом [2].

Судові рішення у справах окремого провадження не підлягають примусовому виконанню. Вони є підставою для оформлення майнових або особистих немайнових прав громадян.

Тобто суд в окремому провадженні виконує фактофіксуючу діяльність. Розгляд судом справ окремого провадження не є здійсненням судочинства з цивільних справ, а є здійсненням, так би мовити, «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд невласливу йому функцію встановлення тих чи інших обставин без вирішення спору про право [5, с. 13].

Сьогодні ця категорія справ набула особливої актуальності у зв'язку з необхідністю встановлення таких фактів в умовах воєнного стану та негативні наслідки, спричинені військовою агресією з боку російської федерації проти України.

Варто зазначити, що документи, що підтверджують факт народження або смерті, видані окупаційними органами та/або особами, є дійсним і додається до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану за межами тимчасово окупованої території України.

Отже, для встановлення факту народження/смерті на тимчасово окупованих територіях громадянам потрібно подати заяву (в порядку окремого провадження) про встановлення факту народження чи смерті на тимчасово окупованій території, яка має відповідати вимогам ЦПК України та містити відомості про:

- факт, який заявник просить встановити (народження чи смерть) та мету його встановлення;
- причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт;
- докази, що підтверджують обставини, викладені заявником.

Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, зокрема факту народження або смерті особи, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів. Тобто після отримання рішення суду можна звертатися до органу державної реєстрації актів цивільного стану за отриманням відповідного свідоцтва.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що окреме провадження як самостійно відособлена підсистема в цивільному процесуальному праві характеризується певною специфікою засобів правового регулювання та особливою юридичною конструкцією справ, які мають особливу процедуру розгляду.

Виходячи з того, що окреме провадження – це самостійний вид цивільного судочинства, варто зазначити, що суд, розглядаючи справи в порядку окремого провадження, з метою захисту охоронюваних законом інтересів громадян і організацій має встановити наявність або відсутність факту, який повинен мати юридичне значення.

Окреме провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи спрямоване на встановлення обставин, від яких у конкретної особи може виникнути, змінитися або припинитися певне суб'єктивне право, тобто власне сам юридичний факт. Під час розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи у порядку окремого провадження не виникає спору, немає сторін з протилежними інтересами, адже йдеться про реалізацію особою права, яке їй належить. Власне через відсутність сторони з протилежними інтересами у таких справах не йдеться про матеріальну заінтересованість. Тобто відбувається як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і їх захист.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (редакція від 10 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (редакція від 18 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Чурпіта Г. В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 46–52.
4. Ясинок М. М. Окреме провадження як підгалузь цивільного процесуального права України. *Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку економіки України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 листоп. 2010 р.). Донецьк, 2010. С. 45–46.
5. Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. Суми, 2014. 194 с.
6. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». К., 1997. 23 с.
7. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 1 січ. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>